

910.4 (100)

163

Юрій Лисянський

НАВКОЛОСВІТНЯ ПОДОРОЖ

НА ШЛЮПІ «НЕВА»
(1803-1806)

музей

910.4(100) 838801

ЛБЗ	Лисянський Ю.Ф.
Главколовителю козацьким	
ко. кошови Нева	
2019	350-00

80507

838801

910
Музей

Юрій Лисянський

НАВКОЛОСВІТНЯ
ПОДОРОЖ

НА ШЛЮПІ «НЕВА»
(1803–1806)

УДК: 910.4(100)+910.4(477)(082) Лисянський Ю.

Л63

Комплект видання Лисянського зберігається в Музеї рідкісної книги
Ніжинського держуніверситету імені Миколи Гоголя.

Фотограф: Волосянкін Ігор Анатолійович, журналіст та фотохудожник.
Передмова: Яськов Володимир Георгієвич,
Морозов Олександр Сергійович, директор бібліотеки Ніжинського держуніверситету імені Миколи Гоголя.
Примітки: Санченко Антон Віталійович, письменник-мариніст

Редакторка: Леся Марченко
Коректорка: Дарія Пугач
Верстка: Микола Койдан

Юрій Лисянський. Навколосвітня подорож на шлюпі «Нева» (1803-1806). — Київ, Темпора, 2019. — 384 с., іл.
ISBN 978-617-569-413-8

Не дивно, що першою російською навколосвітньою експедицією командували німець та українець. Не дивно, що Юрій Лисянський на два століття потрапив у тінь Йоганна Крузенштерна, хоча саме він мав усі підстави називатися «російським Магелланом» хоча б тому, що завершив плавання на два тижні раніше компаньйона. Однак, на відміну від Крузенштерна, свої путівні нотатки йому довелося видавати власним коштом після 6(!) відмов адміралтейства за нехитрий «малоросійський стиль» їх написання. Німецьке лобі в Петербурзі на той час уже остаточно перемогло українське. Для видання Юрієві Лисянському разом з братом довелося продати батьківську маєтність у Ніжині. І в Ніжинський же щойно заснований ліцей він сам завіз два томи нотаток й комплект карт, щоб вони дочекалися в бібліотеці появи українського лобі. Це сталося лише через два століття, в незалежній Україні, свідченням чого можна вважати це перевидання. Два томи путівної прози під одною палітуркою, в сучасній орфографії, з примітками та передмовою упорядників, а також комплект експедиційних карт та малюнків.

Для всіх, хто любить море, українців та українців у морі.

© Темпора, 2019

ЗМІСТ

ЮРІЙ ЛИСЯНСЬКИЙ — МАГЕЛЛАН З УКРАЇНИ 9

ОГЛАВЛЕНИЕ ПЕРВОЙ ЧАСТИ

Предуведомленіе	53
Глава I. Плаваніе корабля Невы из Россіи в Англію	
Выход Невы и Надежды из Кронштата в предназначенное им путешествие. — Прибытіе их на Копенгагенской рейд. — Пребываніе в Копенгагене. — Способ очищать спершіиъ воздух. — Описаніе судна особеннаго построения. — Выход Невы и Надежды из Копенгагена. — Разлученіе кораблей, по причине бывшей 18 Сентября жестокой бури в Северном море. — Прибытіе Невы в Фальмут, Сентября 26. — Соединеніе с кораблем Надеждою. — Медной рудник Долкунт	59
Глава II. Плаваніе корабля Невы из Фальмута к Канарским островам	
Прибытіе Посланника из Лондона. — Отплытіе кораб. Невы из Фальмута Октября 5. — Описаніе чрезвычайнаго воздушнаго явленія. — Прибытіе к острову Тенерифу. — Санта-Крус. — Город Лагона	71
Глава III. Плаваніе корабля Невы от Тенерифа до острова Св. Екатерины	
Отплытіе от Тенерифа. — Остров Св. Антонія. — Переход чрез Экватор. — Оба корабля Нева и Надежда отправляются для отысканія острова Ассенцао. — Мыс Фріо. — Остров Алваредо. — Остров Св. Екатерины	79

108888

- Глава IV. *Плаваніе от острова Св. Екатерины до острова Св. Пасхи*
Отплытіе от острова Св. Екатерины. — Обход Огненной земли. — Разлученіе кораблей по причине бури и чрезвычайно туманной погоды. — Остров Св. Пасхи. — Описаніе онаго 97.
- Глава V. *Плаваніе корабля Невы от острова Св. Пасхи до островов Маркезских и Вашингтоновых*
Острова: Фату-Гива, Мотане, Тоу-Ата, Гоива-Гова и Фату-гу. — Усмотреніе островов: Уа-Гунги, Нука-Гивы, Уа-Бои. — Мена вещей с жителями острова Нука-Гивы. — Посещеніе корабля. — Описаніе Королевскаго жилища. — Залив Жеггауе. — Корабли Надежда и Нева 117.
- Глава VI. *Описаніе островов Маркезских и Вашингтоновых, а особливо Нука-Гивы*
Местоположеніе Маркезских и Вашингтоновых островов. — Описаніе острова Нука-Гивы. — Образ Правленія. — Обряды при погребеніи наблюдаемые. — Табу 131.
- Глава VII. *Плаваніе корабля Невы от островов Вашингтоновых до островов Сандвичевых*
Отплытіе от острова Нука-Гивы. — Остров Овиги. — Мена вещей с островитянами. — Острова Мове и Отувай. — Описаніе Отувая 153.
- Глава VIII. *Описаніе островов Сандвичевых, а особливо острова Овиги* 167.
- Глава IX. *Царствованіе Гаммамеи*
Вступленіе его во владеніе по смерти Тайребу. — Военные его подвиги. — Сухопутныя и морскія силы. — Краткое описаніе Овиги. — Словарь островов Сандвичевых 181.
- Глава X. *Плаваніе корабля Невы от островов Сандвичевых до острова Кадьяка* 195.

ОГЛАВЛЕНІЕ ВТОРОЙ ЧАСТИ

- Глава I. *Плаваніе корабля Невы от острова Кадьяка до залива Ситки*
Корабль Нева отправляется из гавани Св. Павла. — Прибытіе его в залив Ситку. — Неприятельскія действия. — Взятіе крепости Ситкинцов 203.
- Глава II. *Плаваніе корабля Невы из залива Ситки до острова Кадьяка*
Корабль Нева оставляет мыс Эчком. Описаніе восточной части острова Кадьяка. — Северная часть сего же острова 221.
- Глава III. *Описаніе острова Кадьяка*
Климат на острове Кадьяке. — Растенія. — Звери и птицы. — Число жителей. — Их бараборы, или дома. — Обыкновененія. — Уборы. — Пища. — Брачные обряды. — Обряды при погребеніи. — Рыбная, звериная и птичья ловля. — Орудія, к тому употребляемые. — Строеніе байдарок. — Управленіе на Кадьяке 237.
- Глава IV. *Плаваніе корабля Невы от острова Кадьяка до залива Ситкинскаго*
Отплытіе корабля Невы к Ситкинскому заливу. — Свиданіе и переговоры с посланниками Ситкинскими. — Обзореніе горы Эчкома. — Прибытіе тайона Катлеана в крепость Новоархангельскую. — Целительныя воды. — Отплытіе корабля от Ситки 259.
- Глава V. *Описаніе островов Ситкинских*
Россійское заселеніе в заливе Ситке. — Ситкинскіе жители и соседственные им народы. Краткій словарь языков Северозападной части Америки с Россійским переводом 273.

Глава VI. Плаваніє корабля Невы из залива Ситкинскаго до Кантона

Открытие острова Лисянскаго и описаніє онаго. — Мель Крузенштерна. — Острова Маріанскіє. — Тифон. — Макаоосской рейд. — Прибытіє кораблей Невы и Надежды в Вампу. — Разные случаи в Кантоне31

Глава VII. Описаніє города Кантона

Местоположеніє Кантона. — Описаніє домов Китайских. — Число жителей города Кантона. — Их промыслы. — Торговля. — Начальство Китайских чиновников. — Крайняя бедность Китайцев нижняго состоянія. — Их вера. — Описаніє капища. — Дом Панкиквы, перваго купца Кантонскаго337

Глава VIII. Плаваніє корабля Невы от Кантона до Кронштадта

Корабли Нева и Надежда предпринимают обратный путь. — Пролив Гаспарский. — Острова двух Братьев. — Пролив Зондской. — Разлученіє Невы с кораблем Надеждою. — Обход мыса Доброй Надежды. — Азорскіє острова. — Англинскій канал. — Пребываніє в Портсмуте. — Прибытіє Невы к Кронштадту363.

Юрій Лисянський — МАГЕЛЛАН З УКРАЇНИ

Кожна історична подія, власне, як і саме життя, є багатограним явищем, яке можна розглядати під різними кутами зору. Для когось навколосвітня подорож Крузенштерна та Лисянського, здійснена у 1803–1806 роках на вітрильниках «Нева» та «Надія», є лише черговим прикладом того, як німці та українці на рубежі XVIII–XIX століть розбудовували велич та могутність Російської імперії. Для інших дослідників життя та діяльність видатного мандрівника та мореплавця українського походження Юрія Лисянського — це ще одне свідчення того, як творчий пасіонарний український дух, що століттями зростав та загартовувався в глибинах козащини, у жорстких умовах відсутності національної державності, намагався реалізувати свій потенціал та явити себе світові...

Майбутній навколосвітній мореплавець, один з організаторів та керівників першої в історії Російської імперії навколосвітньої подорожі Юрій Федорович Лисянський жив у той час, коли ще не всі далекі землі було нанесено на карти, а тривалі заокеанські мандри були справжнім подвигом, пов'язаним зі значними труднощами та життєвими небезпеками. Зворотним боком досягнень доби Просвітництва, яке надихалося визначними науковими відкриттями в усіх галузях людської діяльності, була колонізація народів та розбудова потужних деспотичних імперій, які вели між собою війни і змагалися за панування на суші та на морі, намагалися під лозунгом «просвіченого абсолютизму» уніфікувати суспільне життя, знівелювати індивідуальність та національні особливості життя «підданих» народів.

Період другої половини XVIII — початку XIX століть в історії України був драматичною добою суттєвих змін та перетворень в усіх

сферах суспільного життя. Будучи фактично історичним ядром Російської імперії, без якого саме її існування ні ідеологічно, ні економічно не було можливим, Україна перебувала в умовах жорсткого підпорядкування нарівні з іншими колонізованими провінціями. Колесо імперських реформ, спрямованих на уніфікацію та денационалізацію усіх сторін життя, торкнулося українців з особливою силою. Втрата залишків адміністративної та культурної автономії, знищення Запорізької Січі, насильницька ліквідація Гетьманщини та полкового козацького устрою, закріпачення селян, русифікація духовного та культурного життя стали тими ключовими подіями, що докорінно змінили традиційний уклад українців.

Майбутній мандрівник та один з керівників російської морської експедиції, що першим обігнув земну кулю¹, походив зі стародавнього козацького роду міста Ніжина. Тогочасний Ніжин, хоч і значно приголомшений імперськими реформами російських царів та імператриць, ще не перетворився на глуху провінцію (це станеться пізніше, у 30–40-х роках XIX ст. після скасування славнозвісних ніжинських ярмарків). Місто було адміністративним, військовим та торговельним осередком Гетьманщини, центром Ніжинського козацького полку — найбільшого на лівому березі Дніпра. У Ніжині в цей час діяла потужна грецька купецька колонія, початок якої поклав своїми універсалами у середині XVII століття гетьман Богдан Хмельницький. Ніжинські греки, серед яких були й справжні мільйонери, що тримали у своїх руках всю близькосхідну та східноєвропейську торгівлю Російської імперії, не тільки купували собі розкішні оселі у столичних містах імперії, але й будували капітальні будинки та церковні споруди в Ніжині. Резиденція українського гетьмана — місто Глухів — формально знаходилася в межах адміністративної території полку, що надавало останньому особливого стратегічного значення. Уряд ніжинського наказного полковника у той час (1768–1773 роки) обіймав Олександр Безбородько — майбутній петербурзький вельможа, політик, дипломат та канцлер

¹ Кораблі Крузенштерна і Лисянського, маючи кожен своє завдання, під час експедиції неодноразово пливли окремо, і в порт відплиття Кронштадт Юрій Лисянський повернувся першим.

Російської імперії¹. Мине лише 10 років — і Ніжинський полк, як і славнозвісну Ніжинську фортецю, буде скасовано Катериною II під час адміністративної реформи 1782–1783 років...

Лисянські не були «захудалим родом мілкопомісних дворян», як про це писали численні російські історики та біографи мореплавця, а належали до козацької еліти Гетьманщини. Засновником ніжинської гілки роду Лисянських, як стверджують джерела, був покозачений шляхтич Стефан, який у другій половині XVII ст., після звільнення з кримського полону, оселився у фільварку біля сотенного містечка Чорнухи Лубенського полку на Полтавщині. Він був «...природним польским шляхтичем и того краю войска товарищ»². Його син Семен також належав до козацької старшини (був полковим осавулом) і 1712 року загинув під час військового походу («на службе воинской в походе кончил и жизнь»). Герасим Семенович Лисянський та його троє синів — Дем'ян, Іван і Федір — також перебували на військовій козацькій службі. Дем'ян Герасимович Лисянський тривалий час обіймав посаду Заньківського сотника Ніжинського полку, згодом — бунчукового товариша та мав численні маєтки у селі Заньки під Ніжином і в Березненському повіті Чернігівщини. Іван Герасимович Лисянський дослужився до звання абшитованого військового товариша й володів батьківськими маєтками у Чорнухах та Ічні³.

¹ 1805 року Ілля Безбородько, виконуючи заповіт покійного старшого брата Олександра, відкрив у Ніжині пансіон з університетським статусом — Гімназію вищих наук князя О. Безбородька.

² Польське походження Лисянських залишається дискусійним. Родинні перекази, що наводили брати Дем'ян, Іван та Федір, обґрунтовуючи своє шляхетне коріння, стверджували, що рід Лисянських є бічною гілкою польського роду греко-католицького архиєпископа Смоленського та Сіверського *Геракліуса Лисанського* (1702–1771). Але прямих документальних доказів цьому до останнього часу не виявлено. Факти свідчать, що українська еліта, яка прагнула отримати привілеї, часто як аргумент подавала своє походження від польської шляхти. Але польське шляхетство козацької старшини зазвичай обумовлювалося не стільки етнічним походженням, скільки «нобілітацією» за перебування на королівській реєстровій військовій службі у першій половині та середині XVII ст.

³ Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. — К.: «Стилос», 2010. — С. 474–475.

Батько майбутнього мореплавця Федір Герасимович Лисянський (або, за тодішніми церковними відомостями, Федір Герасимовський) був освіченою людиною і починав військову кар'єру писарем «при письменних указних делах» сотенної Ічнянської канцелярії та Прилуцької полкової лічильної комісії. Згодом, покинувши військову службу, він перейшов канцеляристом до Київської духовної консисторії, де 1760 року прийняв сан і отримав призначення священником на парафію Івана Богослова в місто Ніжин, де отримав також посаду «намісника володкодівичького»¹.

Ніжинська церква Івана Богослова розташовувалася на центральній вулиці міста, біля Київської брами ніжинської фортеці, мала великий приход і була у XVIII ст. однією з найкращих церков Ніжина. Її спорудив 1752 року власним коштом нащадок впливової родини ніжинських греків полковник Іван Петрович Тернавіот. Його батько Петро та дід Стерій Тернавіоти мали приятні особисті та ділові стосунки з гетьманом Іваном Скоропадським і тривалий час обіймали посади ніжинських вїтів².

Родини Лисянських і Тернавіотів увійшли в близькі взаємини, фундатор храму І. П. Тернавіот навіть став хрещеним батьком одного з дітей о. Федора.

1 (12) квітня 1773 року дружина ієрея Федора Лисянського Фотина Йосипівна (з шляхетного козацького роду Якубовських) народила сина, якого охрестили Юрієм (Георгієм)³. Юрій був шостою дитиною в цій багатодітній родині⁴. Він міг би піти слідом батька і стати

1 Володькова Дівича — сотенне село Ніжинського полку, зараз — Носівського району Чернігівської обл.

2 Див.: Онищенко Н. Тернавіоти // Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. — К.: «Знання України», 2000. — С. 221–227.

3 Див.: Морозова А., Чуйко В. Нове про родину Лисянських // «Сіверянський літопис». — 2004. — № 2/3. — С. 62–65; Шустов А. Н. Из рода Лисянских // «Новый часовой». — 2001. — № 11–12. — С. 298–301.

4 У метричних та сповідних книгах Іоанно-Богословської церкви м. Ніжина вдалося виявити згадки про дітей подружжя Федора та Фотинії Лисянських (подаємо за роком народження): Іван (1755/1758), Ганна (1763), Ананій (1767), Ганна (1768), Симеон (1772), Юрій (Георгій, 1773), Петро (1777), Єлисавета (1778), Федір (1782). У пізніших джерелах є відомості тільки про Івана (був

священником, але доля — на щастя для нього і для історії — вирішила інакше. Лисянські занадто довго були вояками, аби сумирно опікуватися парафіянами в невеликому містечку. Дядько майбутнього мореплавця Дем'ян залишався найближчим спадкоємцем військових традицій роду Лисянських: як уже згадувалося, він був сотником Ніжинського козацького полку, а 1782 року став «бунчуковим товаришем»¹. Можливо, саме він і намовив брата Федора відправити синів Ананія та Юрія в столицю імперії для навчання справі аж ніяк не церковній.

Отак і сталося: першим до Морського кадетського корпусу у Санкт-Петербурзі в 1780 році вступив син ніжинського священника Ананій Лисянський, а 16 (27) серпня 1783 року до нього приєднався на сім років молодший десятирічний Юрій. Тим часом у родині сталася важлива подія: батько братів Лисянських домігся підтвердження дворянства, до якого належав як нащадок козацької старшини. Відповідно до «Жалуванної грамоти дворянству», яку видала Катерина II 1785 року, українську козацьку старшину було зрівняно у правах з російським упривілейованим станом. Таким чином імператриця намагалася «підсолодити пігулку», наділивши українську козацьку еліту привілеями замість знищеної Гетьманщини. Відтепер юні вихованці Морського корпусу були не «вихідцями з духовного звання», а офіційно належали до «першого» стану, через що, либонь, упевненіше почувалися в далекому північному Петербурзі. Хоча, треба відзначити, що Юрію та Ананію Лисянським ще неодноразово доводилося підтверджувати своє походження різноманітними атестатами, свідченнями та довідками, щоб подолати зверхнє ставлення до себе з боку російського чиновництва. Тільки 1817 року

священником у с. Махнівка Борзнянського повіту, згодом у 1803 р. змінив батька в Іоанно-Богословському храмі м. Ніжина), а також Ананія та Юрія, що стали морськими офіцерами. Решта дітей, на жаль, померли в ранньому віці.

1 Бунчуковий товариш — найвищий (з часів гетьмана І. Самойловича, тобто вже після Хмельницького) ранг «значного військового товариства» (військової шляхти) в Гетьманщині XVII–XVIII ст. За часів Катерини II військова шляхта стала дворянством. До речі, в «Малороссийском родословнике» Модзалевського неодноразово зустрічаємо: «бунчуковий товариш» у відставку виходив як «надворный советник», що є чином 7-го класу (підполковник в армії, капітан 2-го рангу на флоті).

Ю. Лисянський офіційно отримав грамоту про те, що він належить до роду, який 1785 року було занесено до 6-ї родовідної книги дворянства Санкт-Петербурзької губернії.

Навчався юний кадет Юрій Лисянський старанно, тож 20 (31) березня 1786 року його підвищено до гардемарина. Протягом наступних двох років щорічно набував практичних навичок у плаванні Балтійським морем. За часів навчання потоваришував із майбутнім своїм командиром по кругосвіті І. Ф. Крузенштерном.

27 травня (7 червня) 1788 року чотирнадцятирічний підпрапорщик Юрій Лисянський — достроковий випускник Корпусу, що закінчив курс другим за списком¹, — отримав призначення на 32-гарматний фрегат «Подражіслав» у складі Балтійської ескадри адмірала Грейга² — героя Чесменської битви, шотландця за походженням, що отримав російське підданство. Трохи більше ніж за місяць, 6 (17) липня Лисянський прийняв бойове хрещення в Гогландській³ битві. Пізніше у тому ж році був у крейсуванні біля Гельсінгфорса (Гельсінкі). 16 (27) березня 1789 року отримав чин мічмана. На тому ж фрегаті «Подражіслав» крейсував із флотом на Балтійському морі; 5 (26) липня був учасником битви біля південного узбережжя острова Еланд у Балтійському морі⁴. 2 (13) травня 1790 року брав участь

1 Його брат Ананій випустився з Корпусу роком раніше: 1/12 травня 1787-го.

2 Самуїл Карлович Грейг (англ. Samuel Greig, 30 листопада 1736, Інверкітінг, Шотландія — 15 жовтня 1788, Ревель) — російський адмірал шотландського походження, який відзначився в Чесменській (1770) і Гогландській (1788) битвах. Його син Олексій Грейг (1775–1845) 13-річним (так!) лейтенантом також брав участь в цьому бою — на найбільш ушкодженому тоді з-поміж інших російських суден лінійному кораблі «Мстислав».

3 Морська битва неподалік від острова Гогланд у Фінській затоці між російським і шведським флотами під час російсько-шведської війни 1788–1790 років. У ході бою кожен із противників втратив по кораблю. Битва закінчилася внічию, тож і шведи, і росіяни оголосили себе переможцями.

4 Втрати шведського і російського флотів в Еландській битві виявилися загалом не дуже значними. Однак великою втратою для росіян стала загибель командира корабля «Мстислав» Григорія Івановича Муловського (1757–1789) — талановитого і відважного флотоводця, який готувався здійснити першу в Росії навколосвітню подорож. Так загибель одного моряка відкрила шлях іншим: через 14 років Лисянський і Крузенштерн здійснили те, до чого доля не допустила Муловського.

у Ревельській¹ битві, а за півтора місяці, 22 червня (3 липня), — у Виборзькій². У 1791 році перебував у кампанії з флотом на Кронштадтському рейді; в 1792-му на транспортному судні «Еммануїл» ходив між Кронштадтом і Ригою. 1 (12) січня 1793, підвищений до чину лейтенанта, здійснив плавання по Балтійському морю. А 1 (12) листопада того ж року, за наказом імператриці Катерини II, Лисянського було відряджено в числі шістнадцяти обраних морських офіцерів до Англії для служби на британському флоті волонтером. Під час цього п'ятирічного відрядження, вдосконалюючись у морській справі, він брав участь у кількох подорожах: до берегів Сполучених Штатів, до мису Доброї Надії, у Вест- та Ост-Індію.

На щастя, зберігся «Журнал лейтенанта Лисянського, ведений ним під час служби волонтером на суднах англійського флоту з 1793 по 1800 рік»³. Щоденникові записи і листи до брата Ананія відтворюють яскраву картину вражень Лисянського від тодішнього його життя в Європі. Наведемо кілька витягів із цих листів⁴.

«16 січня 1794 р.

Народ, із яким ми тепер маємо справу, дуже освічений в грошових обставинах і до кишенькової величі має безмірну шанобливість.

1 Битва відбулася на рейді Ревеля (Таллінна). Шведський флот напав на російські кораблі, що стояли у три лінії на якорі. Сподіваючись розстріляти росіян на ходу, шведи раз по раз опинялися на лінії вогню росіян, що спокійно розстрілювали їх. Цей, за висловом німецького дослідника Альфреда Штенцеля, «прогін крізь стрій» коштував шведам великих втрат у живій силі (понад 130 убитих і поранених і понад 500 полонених) і в кораблях (один потрапив до рук росіян, другий потрощило, з третього, щоб зняти з мілини, довелося скинути 42 гармати). Наслідком битви став крах шведського плану всієї кампанії.

2 У перебігу цієї битви, що сталася у Виборзькій затоці Балтійського моря, шведський флот, блокований у північній частині затоки двома ескадрами російського Балтійського флоту, з великими труднощами прорвав оточення і відступив до Свеаборгу, зазнавши важких втрат: 7 лінійних кораблів, 3 фрегата і від 4 до 5 тис. з особового складу.

3 Козлов С. А. Путевые записки Ю. Ф. Лисянского и И. Ф. Крузенштерна 1793–1800. Предыстория первого путешествия россиян вокруг света. — СПб.: Историческая иллюстрация, 2007. — 304 с.

4 Див.: Козлов С. Ежели бы что-то особенное не влекло меня домой // «Санкт-Петербургский университет» (журнал), 2004, № 26.

Коротко кажучи, кожен крок наш тут коштує щонайменше шилінг. На в'їзді в Гуль стягли з нас по гінєї за кілька сорочок і мундир, що були в наших валізах. Стягли за те, що ми росіяни, за те, для чого їдемо в Лондон, і принаймні півгінєї за те, для чого ми не розмовляємо англійською. На шляху ж до Лондона кожен, кому тільки не бракувало часу, брав з нас без совісті, а найгірше, що в самій столиці гаманець наш розпорошується на такі дрібні клаптики, що я, хоча й отримую 180 фунтів на рік, однак боюся в'язниці.

29 квітня 1794 р.

Лист ваш від 10 лютого я отримав. Сам я, з мого боку, за задоволення собі поставляю повідомити, що проводжу час у Лондоні досить весело, ознайомившись з першими тутешніми родинами¹, окрім цього, Лондон наповнений такою безліччю публічних забав, що треба лише мати бажання і гроші. Вчорашній вечір я провів у концерті, який було дано на користь бідних під наглядом принца Уельського і де були присутні принаймні 1500 осіб».

Із травня 1794 по вересень 1795 року Лисянський відбував службу на фрегаті «Луазо» в Атлантичному океані. Ось опис його буднів, у яких неподільно змішувалося все: бучні гулянки, люті шторми, небезпечні хвороби — і служба:

«Серпня 11-те [1794 р.]

Я вже в Америці і живу так добре, що не маю ні сил, ні паперу, аби доволі описати моє становище. Капітан мій мене любить, з офіцерами ж я поводжуся дружньо, а головне вина у нас таке джерело, що якщо змішати його з ромом, французькою горілкою, джином та портером, то вийде цілий океан. Як вважаєте, адже це рай, а не служба. Не встиг встати з ліжка, вже кричиш склянку грогу, умившись, повторюєш і сідаєш за чай, який по великій частині складається з того ж спирту, після нього невдовзі кличуть снідати і пригощають знову ж таки грогом. О другій годині обід, за яким ненароком вип'єш до дюжини чарок вина, а як знімуть скатертину, сидиш до шостої, а часто й до спочинку за портвейном, який щохвилини рухається

¹ В оригіналі було: «ознакомься с домами первых здешних фамилий», що вочевидь означає не екскурсії по найбагатших будівлях Лондона, а саме знайомство з власниками маєтків.

в карафках навколо столу. При кожній чарці поминається якийсь государ або ж герой, як тут все робиться з сантиментом. Коротко кажучи, по обіді неодмінно мусиш бути п'яним, а іноді спровадишся до своєї каюти в такому стані, що коли хто вранці запитає: «Як ти дійшов до ліжка і хто тебе роздягнув?», то мусиш казати: «Не знаю». Однак такі питання виникають нечасто там, де здебільшого усі перебувають в одному стані, отже, як ви гадаєте: хіба не в блаженній землі ваш брат живе?

13 травня 1795 р.

З відправлення останнього листа ми були в морі і мали жорстоку погоду, а особливо з половини грудня. З 11 ж лютого по 27-ме витримали шторм, який так розслабив судно, що змушені ми були спуститися до Вест-Індії для полагодження. У цій частині світу я був [мало не] залишився назавжди через жовту лихоманку, яку підхопив біля острова Невіса¹ і від якої тут мруть тисячами, але, слава Богу, тепер здоровий і дістався назад до Америки в колишньому своєму стані. Про Вест-Індію я вам можу сказати коротко, що тут повно негрів — невільників європейців, які виробляють цукор, каву, ром та інші продукти спекотних кліматів для своїх панів. Становище цих склавів² вельми жалюгідне всюди, володарі ж їхні проводять своє життя в достатку. Я б нізащо не повірив, що англійці можуть так жорстоко поводитися з людьми, якби не був сам того свідком на острові Антизі³, де нерідко траплялося бачити нещасних арапів, яких використовують замість коней. <...>

Гадаю, вам не буде неприємно почути, що адмірал наш мене дуже полюбив і за всякої нагоди запрошує до себе. З капітаном у мене партія в карти вечорами. Він такий до мене прихильний, що під час моєї хвороби докладав усіх зусиль, наче родич, а тому я йому життям зобов'язаний. Офіцери ж наші на всій ескадрі [такі] прекрасні люди, що я б вічно жити з ними погодився, якби щось особливе не тягло мене додому».

¹ Острів у групі Навітряних островів у Карибському морі.

² Тобто рабів.

³ Антигуа (англ. Antigua) — острів у Карибському морі, в групі Маліх Антильських островів.

3 жовтня 1795-го по червень 1796 року Лисянський перебував у Сполучених Штатах Америки. Деякий час жив у Філадельфії. На початку 1796-го зустрічався з президентом США Джорджем Вашингтоном, який справив на нього сильне і дуже гарне враження. У червні-вересні проходив службу на англійському фрегаті «Топаз». 28 серпня зазнав контузії у голову в бою з французькими кораблями при взятті фрегата «Елісавета». У січні-березні наступного 1797 року очікував нового призначення в Лондоні. Отримавши його, з травня 1797 по листопад 1798 року ніс службу в англійській ескадрі біля мису Доброї Надії та в Індії.

«25 червня 1797 р.

Після досить приємного вояжу від Англії ми нарешті дісталися мису Доброї Надії щасливо. А як час настав зимовий, то змушені були зупинитися в Сімонс бухті. Для вас небесні спостереження мої не будуть цікаві, а я краще скажу, що відстань між тропіками¹ ми всю протанцювали. Відомо всім, що там завжди панує прекрасна погода, музикантів у нас було вдосталь, а на остинських² суднах повно молодих і прекрасних дам. Отже, варто було тільки з'їхатися разом і запалити на шканцях кілька ліхтарів (хоча світла місяця і блиску зірок було б часом досить), ото і маєш бал. Можливо, дивним видається мати жінок у такому довгому вояжі, але я вам відкрию секрет. Це діти невисокого стану людей в Англії, які отримали досить гарне виховання, але, не маючи у себе нічого, окрім краси, вирушають до Індії, щоб скласти своє щастя через одруження. Вони потім повертаються знову до своєї батьківщини — самі по собі або з чоловіками, і там вже напускають туману, нібито народилися в золоті. Ті ж, які занадто ніжні у своїх виборах, ідуть назад з тим, з чим і приїхали, з вигоком: «О, доля! Чому ти не рівна до всіх?» На що з гідною пристойністю відповідати можна: «Тому що всі не рівні для долі». Але залишимо це до часу. <...>

Я б дуже хотів помістити що-небудь тут про жителів мису, але не так ще ознайомився з місцем, проте, здається, ризикнути можна твердженням, що вони справжні голландці, тобто очищають наші

¹ Мається на увазі між північною і південною паралелями (23°26'14").

² Кораблях Ост-Індської компанії.

кишені немилосердним чином. Жінки досить порядні, але тільки з дуже малим вихованням, а найгірше, нерідко із зіпсованими звичаями, які, здається, вони отримують від своїх невільників, між якими ростуть і помирають. В очікуванні від мене докладнішого опису не понудуйте потерпіти кілька місяців, в які я сподіваюся тут зробити достеменним господарем».

Відрадження добігало кінця — час був повертатися додому. 1798 року, підвищений у чині до капітан-лейтенанта, Лисянський після повернення в Росію отримав у 1800 році під своє командування фрегат.

Це призначення може служити прикладом того, як то розходяться на зустрічних курсах, то перетинаються долі людей і кораблів. Ми пам'ятаємо, що в 1788–1790 роках молоденький мічман Лисянський був учасником низки морських битв на балтійському театрі Російсько-шведської війни. В одному з таких переможних для російського флоту боїв¹ (у ньому юний мічман, здається, участі не брав) було захоплено в шведів 24-гарматний гребний фрегат «Аф-Тролле», який у російському флоті отримав назву «Автроїл»². Саме його — наче на відзнаку за минулі бої — отримав через 13 років під своє командування молодий, але вже досвідчений і загартований у боях капітан-лейтенант.

Утім, невдовзі Лисянський отримав і справжню нагороду, до того ж — одну з найбільш шанованих в армії і на флоті: в 1802 році, за 18 морських кампаній, його удостоєно ордена св. Георгія 4-го класу. Але ця висока нагорода була, по суті справи, лише прелюдією до подвигів, які мореплавцеві ще тільки належало здійснити...

Не залишимо тут без уваги характерний епізод, що ілюструє особистість і широту інтересів Лисянського-моряка. Наприкінці XVIII століття в британському військовому флоті назрівала революція. Найкращі флотоводці повставали проти рутини тактичних прийомів ведення бою, неухильне дотримання яких цінувалося чи

¹ Так званому Першому Роченсальському, який відбувся 13 (24) серпня 1789 року на рейді міста-фортеці Роченсальм (швед. Svensksund, фін. Ruotsinsalmi; з 1878 року — фінське місто Котка) в протоці між островами Балтійського моря Коткансаарі, Муссау і Куутсало.

² У 1809 р. переданий Франції у Венеції.

не більше, ніж перемога в бою. Виразником нових ідей — у книзі «Рух флотів» — став відомий діяч «шотландського Просвітництва» Джон Клерк. Його праця не могла пройти повз увагу молодого офіцера: Лисянський переклав її та видав у Санкт-Петербурзі в 1803 році.

Однак ані навчання в Англії, ані висока оцінка героїської участі Лисянського в морських баталіях, ані переклад цінного посібника для флотоводців не зберегли б його ім'я у вдячній пам'яті нащадків. Початок крутій зміни в кар'єрі, біографії та долі Лисянського поклало рішення уряду про здійснення першого російського навколосвітнього плавання. Ось як розповідає про це Крузенштерн.

«У 1802 році серпня 7 дня призначений я був начальником над двома кораблями, які наказано було відправити в Камчатку і до північно-західних берегів Америки. <...> Обрати начальника іншого корабля дозволено було мені на власний розсуд. Я обрав капітан-лейтенанта Лисянського, відмінного морського офіцера, який служив зі мною разом під час останньої війни в англійському флоті і вже був у Америці й Ост-Індії, через що я й мав нагоду пізнати його. Подорож наша мусила бути тривалою, і щасливе завершення її потребувало спільної старанності, повсякчасної одностайності, чесних і неупереджених вчинків. Протилежне цьому могло б наразити нас на численні вельми неприємні, а то й лихі пригоди, тим більше що вся експедиція хоч і складалася з людей військових, проте була не зовсім воєнною, але частково і комерційною. Оці-то причини і накладали на мене обов'язок обрати начальником іншого корабля людину неупереджену, слухняну, старанну для загальної користі. Таким визнав я капітан-лейтенанта Лисянського, що мав як про моря, по яких нам плести належало, так і про морську астрономію в сучасному вдосконаленому її стані достатні знання»¹.

У цьому зовні безпристрасному і сухому викладі чутно найвищу можливу похвалу: Крузенштерн прямо вказує, що Лисянський виявився єдиним з усіх відомих йому офіцерів флоту, якому він міг повністю довірити долю експедиції і життя її учасників, на якого міг

¹ Крузенштерн І. Путешествие вокруг света в 1803, 4, 5 и 1806 годах... СПб., 1809. Ч. 1. С. 2–3. (Далі — Крузенштерн, із зазначенням сторінки.)

покластися як на себе самого. Ось чому саме Лисянському було доручено, між іншим, придбати потрібні експедиції судна.

Слід зазначити, що помічників собі Крузенштерн взагалі підбирав надзвичайно ретельно: він комплектував екіпажі офіцерами, яких або знав особисто, або за найнадійнішими рекомендаціями. Саме так, приміром, потрапив на «Надію» 25-річний лейтенант Тадей Беллінсгаузен: його порекомендував віце-адмірал П. І. Хаников¹, під командуванням якого Беллінсгаузен брав участь у кількох походах.

«Щасливий успіх подорожі залежав від вірної на хороші кораблі надії, чого потреба вимагала вчиняти при покупці їхній дуже обережно. Для цього капітан-лейтенант Лисянський разом з корабельним майстром Разумовим, молодим обізнаним чоловіком, відправлені були у вересні місяці до Гамбургу, в надії відшукати там зручні для цієї подорожі кораблі, яких, проте, вони після прибуття в це місто знайти не змогли. Отож, не гаючи часу, поспішили до Лондона, як у таке місце, в якому вже з достовірністю знайти їх сподівалися; але й там виявилася покупка ця не надто легкою. Нарешті отримано в С.-Петербурзі звістку, що куплено ними в Лондоні два кораблі, за які заплачено 17 000, та за виправлення їх ще 5000 фунтів стерлінгів; один в 450 тонн², трирічний; інший в 370 тонн³, п'ятнадцятимісячний. Першому дано ім'я «Надія», другому «Нева». <...> Капітан-лейтенант Лисянський, який купив кораблі в Лондоні, привіз з собою звідки і всі безумовно потрібні для подорожі англійські речі»⁴.

¹ Петро Іванович Хаников (1743–1813) — російський адмірал, учасник багатьох морських битв, головний командир Кронштадтського порту (1801–1809). На цій посаді брав діяльну участь у підготовці експедиції Крузенштерна — Лисянського. Пройшов типовий для російського морського офіцера шлях: закінчив Морський корпус і стажувався волонтером в Англії (1762–1765) — так само, як згодом Лисянський і Крузенштерн. Лисянський знав адмірала ще з тих часів, коли в 1790 р. 17-річним мічманом брав участь у Ревельському і Выборзькому боях, учасником яких був і Хаников.

² 16-гарматний шлюп «Леандр».

³ 14-гарматний шлюп «Темза».

⁴ Крузенштерн, сс. 3, 9.

Один з учасників плавання, прикажчик Російсько-Американської компанії М. Коробіцин¹, так описував енергійне облаштування суден до плавання: «Куплені в Лондоні капітаном Лисянським для експедиції кораблі, іменовані “Надія” і “Нева”, прибули з Англії в Кронштадт 28 травня² і для поправлення такелажу та іншого до вояжу приготування введені були в гирло каналу, що в Кронштадтській гавані, на які з перших чисел червня почав відправлятися з Петербурга приготований для них компанійський товарний вантаж і для екіпажу служительська провізія.

Завантаження товарами обох кораблів почалося з половини червня і тривало по 7-ме число липня, для чого перебував у Кронштадті директор компанії пан Деларов³ і з ним тимчасова контора. Я ж до самої останньої відправки з Петербурга для навантаження на кораблі товарів перебував у С.-Петербурзі. Під час навантаження кораблів, що стояли ще в гирлі каналу, його імператорська величність государ імператор⁴ удостоїв їх своєю присутністю <...>.

¹ Микола Іванович Коробіцин (1775, Великий Устюг — 1830, там само) — прикажчик Російсько-Американської компанії (з січня 1801 г.), учасник першої російської навколосвітньої подорожі, автор книжки «Записки приказчика Російсько-Американської компанії Н. И. Коробицына (1795-1807)» (вперше надрук. в кн.: Русские открытия в Тихом океане и Северной Америке в XVIII-XIX ст. М.: АН СРСР, 1944. 224 с. 3000 прим.; далі — Коробіцин. Записки...). Його ім'ям названо мис у Японському морі, на півн.-сх. березі Корейського півострова. Детальніше про нього див.: Николай Коробицын — путешественник и мореплаватель // Кудрин Н. М. Устюгской земли Михайло Булдаков и другие. Вел. Устюг, 1993. 48 с., іл.

² У ретроспективних описах подорожі, як і в будь-яких «розповідях про минуле», ми весь час стикаємося з суперечностями в свідченнях. Причин може бути кілька (помилки пам'яті, виклад з чужих слів тощо). Хоча й немає підстав не вірити даті прибуття, наведеній Крузенштерном (5 червня), але М. Коробіцин, що брав діяльну участь у підготовці експедиції, вказав у своїх «Записках», що кораблі прибули до Кронштадту тижнем раніше. (Числа в його «Записках...» скрізь зазначені, зрозуміло, за юліанським календарем.)

³ Деларов Євстратій Іванович (1740/1744-1806/1808) — член ради директорів Російсько-Американської компанії, заможний купець, ніжинський грек.

⁴ Олександр І.

7 липня кораблі наші, закінчивши завантаження, вийшовши з гавані, зупинилися на Кронштадтському рейді на відстані 2-х верств від гавані.

10 липня я, отримавши від головного Компанії правління інструкцію, що до посади моєї стосується, та інші для розрахунку з корабельними офіцерами приписи і папери, також для корабельних на шляху витрат особистих гіспанською срібною монетою 16 000 піастрів, відправився з Петербурга шлюпкою на корабель, на який того ж дня прибув уже ввечері і помістився на ньому в загальній з офіцерами кают-компанії, де мав загальний стіл, що складався в 10 персон із числа корабельних офіцерів та інших, які перебувають на ньому, чиновників, що вступили на службу Американської компанії¹.

Два пункти отриманої Коробіциним інструкції² ми наведемо тут — бо вони безпосередньо стосуються субординації, надзвичайно важливої для будь-якого учасника експедиції. Пункти ці, 3-й і 8-й, були такі:

«3-те. Оскільки головне над усією експедицією начальство, так само і весь капітал цієї експедиції від цього правління доручені в безпосереднє хазяйнування його превосходительства двору його імператорської величності дійсному камергеру і різних орденів кавалеру Миколі Петровичу Резанову, то під час вояжу до Японських островів, до яких обидва корабля повинні йти нерозлучно, або принаймні сходитися в запропонованих від цього правління збірних місцях, в усіх випадках повинні ви бути залежні від наказів і розпоряджень його превосходительства і без волі його нічого не робити і не вчиняти, але в усьому коритися його велінням письмовим і словесним, яким зобов'язані ви для свого перед ним і перед цим правлінням звіту вести порядну записку. А як інше судно “Надія” по розлученні з “Невою” біля Японії, матиме курс свій до Камчатки і звідти вже прибуде до Кадьяку, де “Нева” буде очікувати “Надію”,

¹ Коробіцин. Записки... С. 131.

² «Під Високою Його Імператорської Величності опікою Російсько-Американської компанії з Головного правління прикажчику Великоустюзькому міщанину Миколі Іванову Коробіцину інструкція».

як начальнику того судна наказано, то під час цієї з паном Резановим розлуки маєте ви чинити по тих же веліннях його, які вам надані будуть, або в деяких випадках на розсуд власний, згідно з цією інструкцією.

8-е. Якби ж сталося, попри сподівання, що з його превосходительством Миколою Петровичем ви б назавжди розлучилися і не могли б вже користуватися його на посаду вашу керівництвом і настановами так, як і з товаришем вашим Шемеліним¹ не станеться бути разом, тоді маєте вчиняти в торгових справах, в чому тільки утруднення або непорозуміння зустрінете, за порадами командуючого кораблем пана флоту капітана лейтенанта і кавалера Лисянського, котрий, за якою має діяти інструкцією, даною старшому експедиції офіцеру, з неї для вашого відома додається до цього копія, а до того ж займатися і придумувати самому, враховуючи по можливості відомі вам у Кяхті і в Росії і на шляху вашому розвідані торгові обставини і за якими починати, здійснювати і закінчувати, наскільки можливо буде з користю для компанії, ведучи всім цим справам у самий той час, коли де що зроблено, вірні, акуратні та ясні записи або журнал з усіма подробицями, для подання в це правління. Втім, товариш ваш Шемелін, коли ви будете обома кораблями разом, має бути старшим перед вами, і ви зобов'язані задля користі компанії у справах йому в усьому допомагати як порадами, так і діями, маючи єдиною метою на користь компанії»².

Живі подробиці підготовки і початку цієї сенсаційної на той час справи знаходимо також у присвяченій російським морським експедиціям оглядовій праці кінця XIX століття.

«Крім виконання торгових цілей “Надія” мала доправити до Японії російського посла Резанова, якому доручено було зав'язати з цією країною торгові стосунки. Для вчених досліджень під час

¹ Федір Шемелін, так само як і Коробіцин, прикажчик Рос.-Амер. компанії, плыв на «Надії». Його щоденник, на відміну від коробіцинського, було тоді ж надруковано: Федор Шемелин. Журнал первого путешествия россиян вокруг земного шара, ч. I–II. СПб., 1816 і 1818.

² Коробіцин. Записки... С. 218–219.

подорожі запрошені були: астроном Горнер¹ і натуралісти Лангсдорф² і Тілезіус.

Екіпажу “Надії” було 70 осіб <...>. Американська компанія, якій надано було право завантажити судно товарами, так непомірковано скористалася з цього права, що начальник експедиції визнав за потрібне доповісти графу Румянцеву³ про небезпеку, якій піддавалися через перевантаження судна. Корабель був до того набитий товаром, що не тільки матроси, але й офіцери були обмежені приміщенням. <...>

Треба зауважити, що весь екіпаж експедиції складався з добровольців, які ніколи не подорожували так далеко. Колишні плавання по Атлантичному океану не сягали далі поворотного круга; тепер же треба було від 60° північної широти перейти до того ж градуса південної, обійти бурхливий мис Горн і зазнати пекучої спеки рівноденної лінії.

Можливі небезпеки, віддалення від батьківщини, тривала розлука з близькими мусили, здавалося б, вплинути на росіян більш, ніж на іноземців, до цієї справи звичних; але виходило навпаки. Пристрасть до подорожей у російських людях виявилася такою сильною, що від охочих відбою не було. Якби брати всіх, що приходили найматися, то можна було б укомплектувати не два корабля, а двадцять»⁴.

¹ Йоганн Каспар Горнер (Nogger; 1774–1834) — швейцарський астроном, брав участь у першому російському навколосвітньому плаванні на кораблі «Надія». У 1805 році разом із Г. І. Лангсдорфом з науковою метою відвідав Японію. Там уперше продемонстрував японцям політ монгольф'єра, зробленого з традиційного японського паперу «васі». Його роботи «Про коливання барометра між тропіками», «Ступінь теплоти морської води на різних глибинах» і «Питома вага морської води» увійшли в третій том виданого І. Ф. Крузенштерном звіту про плавання. Ад'юнк по астрономії (1806–1808) і іноземний член-кор. Петербурзької академії наук (1808).

² Георг Гайнріх (Григорій Іванович) фон Лангсдорф (18 квітня 1774, Вьолльштайн — 29 червня 1859, Фрайбург) — дослідник, натураліст, географ, іноземний член-кореспондент (1803), екстраординарний академік (1812) Петербурзької академії наук.

³ Микола Петрович Румянцев (1754–1826) з 1801 р. був директором Департаменту водних комунікацій, а з 1802-го — міністром комерції. Таким чином торгова за своєю головною метою експедиція перебувала під його керівництвом.

⁴ Русские мореплаватели арктические и кругосветные. Изд. 2-е. СПб., 1898. С. 328–329.

До цього слід додати, що на комплектування екіпажів намагалися вплинути і високопоставлені особи. «Мені радили, — писав Крузенштерн, — прийняти кілька й іноземних матросів; але я, знаючи переважні властивості російських, яким навіть перед англійськими надаю перевагу, поради цієї послухатися не погодився. На обох кораблях, окрім панів Горнера, Тілезіуса, Лангсдорфа і Лібанда, в подорожі нашій жодного іноземця не було»¹. Додамо до цього, що з усіх іноземців Крузенштерн віддав Лисянському тільки одного — проте чи не найпотрібнішого в подорожі: лікаря Моріца Лібанда. Окрім 45 матросів і лікаря у складі екіпажу «Неви» під команду Лисянського відпливли: його безпосередні помічники лейтенанти Павло Арбузов² і Петро Повалішин³, мічмани Федір Коведяєв і Василь Берх⁴, штурман Данило Калінін, підлікар Олексій Мутовкін та згаданий (і цитований) вище Микола Коробіцин.

¹ Крузенштерн, с. 19.

² Павло Петрович Арбузов (пом. 1837) — учасник першого російського навколосвітнього плавання. У 1789–1790 рр. гардемарином брав участь в боях проти шведів. У 1792–1800 рр. мічманом плавав у Балтійському, Північному і Баренцевому морях. У 1803–1806 рр. лейтенантом здійснив навколосвітнє плавання — як старший офіцер на кораблі «Нева» під команду Ю. Ф. Лисянського; після повернення отримав чин капітан-лейтенанта. П'ятеро його синів також присвятили своє життя флоту. З них найвідоміший учасник багатьох воєн контр-адмірал Олександр Арбузов (1810–1878).

³ Петро Васильович Повалішин (1779–1852) в 1791–1794 рр. навчався в Морському корпусі, випущений гардемариним. Учасник Наполеонівських війн та Російсько-турецької війни 1806–1812 рр. Капітан 1 рангу (1829), генерал-лейтенант флоту (1850).

⁴ Василь Миколайович Берх (1781–1834) — історик флоту і морських географічних відкриттів. Після повернення з навколосвітнього плавання зайнявся вивченням історії іноземних мандрівників, опублікував переклади праць «Жизнеописание Нельсона» (1807) і «Путешествия Херна и Макензия» (1808). У 1810–1820 рр. служив у Пермі, в 1821 р. повернувся до С.-Петербургу і в тому ж році вступив на службу в Адміралтейський департамент. Працював над історією флоту. У 1828 р. імператор Микола офіційно затвердив його історіографом російського військово-морського флоту. Йому належать праці про морські подорожі росіян (в т. ч. про експедиції Берінга), життєписи адміралів С. І. Мордвинова і А. І. Нагаєва (обидва — 1831), а також 4-томн. «Жизнеописания первых российских адмиралов, или Опыт истории российского флота» (1831–1836) та ін.

Отже, 26 липня (7 серпня) 1803 року плавання нарешті почалося. Перша його частина, від Кронштадта до Бразилії, пройшла досить спокійно: екіпажі звалили до кораблів, члени команд притиралися один до одного. На флагманському судні зіткнення амбіцій не могло не піддаватися випробуванням: єдиновладний за всіма морськими законами командир корабля (Крузенштерн) так чи інакше змушений був рахуватися з темпераментом (і з апломбом) формального начальника експедиції (Резанова); на це накладалися і складності, як то зараз кажуть, міжкультурної комунікації: майже всі іноземці пливли на «Надії». Але і на «Неві» Лисянського не все було так безхмарно, як малюють деякі пізніші дослідники.

Микола Коробіцин не тільки представляв на «Неві» Російсько-Американську компанію, — він оплачував (і фіксував) всі поточні витрати і вів докладний щоденник. Наведемо тут деякі з його записів.

«26 серпня¹ від його превосходительства Миколи Петровича [Резанова] отримано мною 2000 гішпанських піастрів. Того ж числа прибули на той² рейд з Архангельська 2 російських військових фрегата «Спішний» і «Сміливий». На письмову пана капітан-лейтенанта Лисянського вимогу відпущено з суми, що у підпорядкуванні моему перебуває, 395 гішпанських піастрів.

[Між 16 і 23 вересня] Усі заготовілі наші і витрати в Фальмуті коштували компанії 1170 гішпанських піастрів.

14 [жовтня], за посланою пана капітана Лисянського вимогою, відпущено з суми, що у підпорядкуванні моему перебуває, 1215 піастрів».

Але не самі лише грошові розрахунки турбували Коробіцина (нагадаємо: загалом на витрати він отримав 16 тисяч піастрів). На маленькому судні всі і все як на долоні. Будь-які непорозуміння негайно стають відомі всій команді. «30-го [жовтня / 11 листопада] о 10 годині в присутності всієї команди між капітаном Лисянським і лейтенантом Арбузовим сталася суперечка, яка до загального благоустрою, так само і для користі компанії, анітрохи не відповідна»³, — записав до свого щоденника М. Коробіцин.

¹ Під час стоянки в Копенгагені, що тривала з 5 по 27 серпня (17 серпня — 8 вересня).

² Копенгагенський.

³ Коробіцин. Записки... С. 146.

Проте не ці сплески визначали в цілому спокійне просування до мети.

«Російські матроси з дивовижною легкістю переносили зміну температури і під екватором запитували: “Коли ж буде спекотно?” 14 (26) листопада російські судна вперше перетнули екватор. У моряків усіх країн заведено в цю хвилину влаштовувати церемонію, відому під назвою “вшанування Нептуна”, але росіяни про неї знали тільки з чуток і тому задовольнилися, при одинадцяти гарматних пострілах, заздоровною чаркою за Государя Імператора, а один з матросів, що володів даром слова, причепив собі бороду і, озброївшись тризубцем, виголосив пристойну нагоді промову»¹.

9 (21) грудня «Надія» і «Нева» стали на якір проти о. Катерини поблизу бразильського берега, де морякам на чолі з посланником влаштовано було губернатором вельми привітний прийом. Але аж ніяк не місцева гостинність послужила причиною того, що російські моряки затрималися біля бразильських берегів на півтора місяці — до 23 січня (4 лютого). Знадобилося замінити фок- і грот-щогли на «Неві», під час ремонту було виявлено й інші несправності. Про цю затримку докладніше написав Коробіцин. Не слід звинувачувати автора в упередженості: він відповідав за фінанси, і тягар відповідальності за гроші, що танули, як сніг, не сприяв ні його об'єктивності, ні спокою. Зате ми маємо можливість ознайомитися не з байдужою фіксацією подій, а з їхнім переживанням.

«Того ж числа² капітан Лисянський домовився з португальським мачтмакером про постачання двох дерев на грот- і фок-щогли і про їхнє оброблення за 300 гішпанських піастрів, про що особисто від нього, Лисянського, чув.

З 14 грудня по 10 січня³ 1804 року відбувалися на кораблі роботи з поправлення такелажу і вітрил, і весь корабель до ватерлінії конопатили, причому в багатьох місцях бортів через гнилість закладені були невеликі вставки; також і в крамболі на лівому боці і над

¹ Русские мореплаватели арктические и кругосветные... С. 335.

² 14 (26) грудня.

³ Тобто з 26 грудня по 22 січня за новим стилем.

шлюзами¹ в подушці виявилася гнилість, через що перший виправлений полагодженням, а друга зроблена зовсім нова; так само й у верхній палубі зроблено було через гнилість кілька вставок; гроти реї, що згнили, теж замінили.

20-го ... числа² за зроблені нові нам на корабель щогли, всупереч угоді пана Лисянського, виникла в розрахунку за них така невідповідність, що замість раніше зазначених ним, паном Лисянським, 300 піастрів, про що від мене і його превосходительству письмово було рапортовано, проте такі безпідставні відносно міркувань пана Лисянського угоди витрати стосовно власне до розпорядження його, Лисянського, задля уникнення яких не було видно з боку його в тому ніякого старання. У виданих мною мачтмакеру 1000 піастрів отримав я від нього власноручну португальською мовою розписку, який, по отриманні від мене піастрів, тієї ж миті відправився з корабля, а за годину після нього відправлений був у місто за наказом пана Лисянського мічман Берх, а за якою потребою, мені було невідомо, що і подає привід для сумніву»³.

Підсумувати ці записи можна так: що менше залишалось готівки, то більше зростала підозрілість Коробіцина (аж ніяк не до самого лише капітана). З її часом кумедними проявами ми ще зустрінемося.

Нарешті 31 січня Лисянський доповів Крузенштерну, що «Нева» повністю приведена в порядок, і 2 лютого судна зняли з якорів. Єдиним, хто використовував шеститижневу затримку для цілковитого свого задоволення, був Резанов, що весь цей час гостював у губернатора. У день відплиття його доставлено на «Надію» з великими почестями. І тут ми знову не можемо втриматися від ознайомлення читача з живою замальовкою цієї події, залишеною нам Коробіциним.

¹ Маються на увазі, імовірно, кљузи (нідерл. kluis) — на вітрильних судах наскрізні довгасті або круглі отвори у фальшборті, в палубі або в борту для проводки кабельтових або якірних ланцюгів. За призначенням і місцем розташування кљузи називалися: в носі — канатними, посередині судна — буксирними, в кормі — кормовими або шпрінговими.

² 1 лютого за н. ст.

³ Коробіцин. Записки... С. 148.

«20-го числа посланник наш при виїзді з міста мав супроводження з великою честю. Весь розташований у місті гарнізонний полк о 3 годині після півночі зібрано було до губернаторського будинку і вишикувано від самого будинку і до пристані в два ряди у фронт на відстань 100 сажнів. Після виходу посланника з губернаторського дому, проходячи серединою виструнченого фрунта, яким зроблено було честь із барабаним боєм і схилинням прапорів. А після відчалування від пристані шлюпок з приміської батареї, так само і в проходженні до самого корабля з інших усіх, що по шляху знаходяться п'яти фортець, супроводжувало гарматною стріляниною. А губернатор зі своєю своєю чиновників проводжав до самого корабля, після повернення якого з корабля “Надії” салютували з 11 гармат. Після від'їзду губернатора з корабля “Надії” не проминув він зробити честь і нашому кораблю відвідинами зі своєю своєю, з якої у нас, напившись чаю, розпрощавшись, відбув до міста.

21-го числа ми, по закінченні усіх на кораблі нашому робіт, заготовили всього, для вояжу потрібного, поновленню води та інших для служителів харчів, вже зовсім готові були до виходу з рейду, але, через зустрічний вітер, змушені були ще стояти на ньому в очікуванні сприятливого до виходу з рейду вітру. Того ж дня о другій годині пополудні приїхали до нас на корабель з міста кілька португальських чиновників і дам, які пробули у нас до 12-ї години ночі, провівши час вельми весело. А між іншим один з числа наших гостей мав нагоду в капітанській каюті скористатися із записної його в сап'яновій папітурці книжки і з кістяного з зубочисткою футляра. Ті речі тоді ж у нього помічені були, але в міркуванні такої дещиці ми, не бажаючи його в тому викрити, надавши в його користь, з якою здобиччю і вирушили наші гості благополучно»¹.

«Тривала зупинка біля бразильських берегів порушила всі розрахунки начальника експедиції. Він розраховував обійти мис Горн в січні місяці, тепер же це доводилося робити в березні, в епоху сильних штормів. Варто було поспішати, ніде не зупиняючись. На випадок, якщо б буря розлучила кораблі, Лисянському призначено було

¹ Там само. С. 150–151.

кілька пунктів, де він повинен був очікувати “Надію”. <...> Нарешті з березня після чотиритижневого плавання від острова Св. Катерини, обійдено було мис Горн. Навряд чи хтось здійснював перехід цей у такий короткий час.

Погода стояла похмура і туманна, що заважало робити астрономічні спостереження. Кілька разів “Надія” втрачала з уваги “Неву”, але ненадовго; нарешті втратила її зовсім; на сигнали гарматними пострілами відповіді не отримувалося¹. Цієї розлуки очікував Крузенштерн, і вона його не стурбувала.

Погана погода тривала цілий місяць, і тільки на початку квітня небо прояснилося і знову можна було робити спостереження.

Неочікувані зволікання змусили Крузенштерна відмовитися від початкового плану продовжувати шлях на захід в надії зробити якісь відкриття у Великому океані. Інтереси Північно-Американської компанії і закінчення посольських справ в Японії вимагали зміни курсу, і командир зважився, не заходячи на острів Св. Пасхи, де міг розраховувати зустрітися з Лисянським, йти прямо в Камчатку»².

Більше місяця кораблі пливли окремо. У другій половині квітня Крузенштерн підійшов до о. Нукагіва³, де й затримався. 27 квітня (9 травня) Лисянський, не дочекавшись «Надії» біля о. Пасхи, також приплив до Нукагіви.

«Травня 10-го екіпаж [“Надії”] зрадив прибуттю “Неви”. Марно прочекавши товаришів біля острова Пасхи, Лисянський поспішив до них на Нукагіва.

У той же день екіпаж “Надії” бачив, як на “Неву” припливли остров'яни і сам король; потім вони помітили на березі незвичайний рух. Незабаром прийшов від берега баркас “Неви” з офіцером, який розповідав, що через поширення на острові слуху, що король заарештований, тубільці озброїлися і вчинили заворушення. Офіцеру на силу вдалося зібрати своїх людей і виїхати.

Крузенштерн не міг пояснити собі причини такого явища. У цей самий ранок король сидів у нього досить довго і був дуже веселий.

¹ Це сталося 12 (24) березня 1804 року.

² Русские мореплаватели арктические и кругосветные... С. 330–332.

³ Нуку-Гіва (фр. Nuku Hiva) — найбільший з Маркізьких островів.

При кожному відвідуванні він отримував подарунки, а в цей раз, крім того, був поголений не раковиною, по-тубільному, а гострою бритвою, і вмитий запашною водою, чим залишився надзвичайно задоволений. Наступного дня все з'ясувалося. З королем на «Неві» сталася маленька пригода. Коли він сидів на шканцях, мічман Берх впустив ненароком йому на голову весло, чому король впав і почав корчитися, як людина, яка отримала сильний удар. Мічман Берх, злякавшись, став старанно доглядати за пораненим; коли раптом уявний поранений схопився і розреготався, показуючи знаками, як він майстерно вміє прикидатися. Ймовірно, хтось бачив, як король впав і як офіцери біля нього метушилися, і пустив помилкову чутку в народі. <...> Коли король повернувся на берег і пояснив в чому справа, невдоволення негайно ж стихло»¹.

Про час на Нукагіві Коробіцин також залишив яскраві замальовки:

«Під час перебування нашого у тій бухті, крім одного їхнього короля, ніхто інший не приїздив до нас на корабель човном, яким, окрім нього, з інших остров'ян [ніхто] їздити права не має. Хоча й завжди кораблі наші оточували були безліччю обох статей остров'янами, але завжди вони припливали від своїх осель до кораблів на відстань італійської милі² вплав голі, і з самого ранку і до 6 години вечора цілий день плавали довкола кораблів наших. Таке багатогодинне їхнє на воді плавання здавалося нам надзвичайним. О 7 годині вечора, після спущення на кораблях наших прапорів, пливли вже вони від нас до своїх осель, але за півгодини, після пострілу «смеркової» з корабля гармати, партіями в достатній кількості припливало жінок, які одна одну випередити намагалися і нетерпляче очікували прийняття їх на корабель, показуючи різними пантомімами знаки про схильність своїх слабкостей. Ми, дивлячись на такий цих народів стан, досить дивувалися і шкодували про таку їхню безсоромність, але й самі батьки [їхні] прагнули того, заохочуючи дочок. Весь же їхній інтерес полягав у отриманні чотирьохшматкових шматків обручного заліза або простого з дерев'яним

¹ Русские мореплаватели арктические и кругосветные... С. 337-338.

² Італійська, або морська, миля — 1,74 версти (1 верста, 369 сажнів, 1 аршин і 7/2 вершків).

черешком ножа, яких у нас про всяк випадок було заготовлено вдовосталь. Котрі настільки для них були важливі, що будь-які докори і сором від них відволікало, і невпинно повторювали про те виголошенням на їхній мові *токі когі*, що значило: перше — залізо, а друге — ніжик»¹.

Звичайно, не самі лише відверті принади остров'янок займали Коробіцина: обмін, тобто торгівлю, ні на мить не залишав він своєю пильною, а то й ревнивою увагою: «У весь час перебування нашого на Маркизьких [островах] що ж стосується до вимінювання усіляких диковин або національних речей, яких скільки не виміняли на різні залізні компанійські речі (залізо, ножі та сокири), то всі майже кращі речі присвоєні капітаном Лисянським у власність, а іншим вимінювати їх нікому, навіть і мені, від нього не було дозволено з такого приводу, що ніхто на кораблі, крім нього, таким обміном не має права користуватися. Що ж стосовно до тварин, що послуговують освіженням їжі для команди, то з числа виміняних п'яти свиней в провізію команді спожито тільки одну, і ледве не найменшу, а інші чотири, за розпорядженням капітана, вжиті були для офіцерського столу. <...> Також і остров'яни дарували його різними національними речами, які по жадібності його, Лисянського, присвоєні були також у власність»². Гадаємо, докорів у зловживанні службовим становищем наш герой не заслужив: екзотичними предметами розживалися всі члени команди, — але лише про Лисянського нам відомо, що всю свою колекцію він заповідав Румянцевському музею.

«Зробивши запаси води і дров, судна 18 травня вийшли в море <...>. У надії зробити нові відкриття Крузенштерн поривався йти в Камчатку таким шляхом, яким не йшов ще жоден мореплавець; але нестача свіжої провізії змусила його відмовитися від цього наміру і попрямувати до островів Сандвічевих³. 7 червня побачили вдаліні остров Овайгі⁴, де мореплавці розраховували заpastися провізією. Скоро

¹ Коробіцин. Записки... С. 166-167.

² Там само. С. 168.

³ Сандвічеві острови (Sandwich Islands) — друга назва Гавайських о-вів.

⁴ На сучасних мапах — Гаваї, головний з Гавайських (Сандвічевих) о-вів.

дійсно з'явилися човни з тубільцями, але у них окрім плодів нічого не було. В обмін вони вимагали сукно, якого на судні не знайшлося. <...> Друга спроба роздобути провізію біля південного краю Овайгі також не мала успіху. <...> Збентежений від зазнаних невдач, Крузенштерн не захотів йти в Каракаоа¹, тим більше що ця зупинка затримала б його на тиждень, а йому слід було поспішати до Японії <...>.

Капітану Лисянському поспішати було нікуди, і Крузенштерн, доручивши йому зайти в Каракаоа, розпрощався з ним і пішов в Камчатку <...>. Лисянському поталанило більше. Йому вдалося заpastися свіжою провізією і побачити багато цікавого.

11-го червня «Нева» увійшла в губу Каракаоа і стала на якір. Незабаром приїхав на човні англієць Л. Джонсон, який жив неподалік. Він повідомив, що король Сандвічевих островів проживає зі своїм почтом тимчасово на острові Вагу², де готується до війни з сусіднім плем'ям, і що Овагою управляє англієць Юнг. <...> Вранці 15-го числа приїхав Юнг і запропонував подивитися містечко Товароа, де загинув безсмертний Кук. <...>

20-го числа³ подув попутний вітер, і «Нева» пішла до Алеутських островів⁴.

Отже, Лисянський відправився до північно-західного берега Америки. Після прибуття 10 липня на острів Кадьяк (центр російської колонізації тихоокеанського узбережжя Північної Америки⁵), його було в подробицях ознайомлено з трагічними подіями, що передували появі «Неви». Ще в червні 1802 року російське укріплене поселення на о. Сітка (нині о. Баранова) було знищено місцевими

1 Суч. Кеалакеауа.

2 На сучасних мапах — Оаху.

3 20 червня 1804 р.

4 У цитованому виданні (Русские мореплаватели арктические и кругосветные... С. 347–352) дати вказані за григоріанським календарем. Тож 20 червня відповідає 8-му за юліанським календарем. Однак в іншому джерелі (де дати наводяться за юліанським календарем) ми читаємо: «Лисянський, простоявши на якорі біля о-ва Гаваї з 31 травня по 3 червня, відправився згідно з планом до о-ва Кадьяк» (Зубов Н. Отечественные мореплаватели — исследователи морей и океанов. М.: Географгиз, 1954. С. 150).

5 Незабаром ця роль головного торгового форпосту перейде до о. Сітка.

індіанцями-тлінкітами (колошами), підбурюваними капітаном судна «Глобус» американцем Вільямом Каннінгемом¹.

Головний правитель російських колоній в Америці, наступник і послідовник Шелехова Олександр Баранов доручив Лисянському відновити статус-кво. Лисянський, не зволікаючи, вирушив до острова Сітка, де зібралися всі судна Компанії і перебував сам Баранов. Нарешті «російські судна було підтягнуто до тлінкітського укріплення і почалося його бомбардування з корабельних гармат. Одночасно на берег висаджено десант з моряків «Неви» (з гарматою) на чолі з лейтенантом П. Арбузовим. У цей час А. Баранов і лейтенант П. Повалішин очолили атаку росіян і партовщиків², які за підтримки чотирьох гармат підходили до фортеці з іншого боку. На вогонь корабельних гармат і гармат Арбузова і Баранова тлінкіти відповіли сильною стріляниною з рушниць і фальконетів³. Незважаючи на ворожий вогонь, гармати росіян було підтягнуто до воріт фортеці і почався її штурм. Але коли індіанці посирили вогонь, кадьякці і деякі росіяни, не витримавши його, почали відступати. Тлінкіти, побачивши це, відкрили ворота і кинулися в атаку. Лисянський наказав посилити вогонь корабельної артилерії, щоб прикрити відступ Баранова й Арбузова. Таким чином штурм індіанської фортеці закінчився невдачею⁴. Врешті-решт наслідки конфлікту вирішила не артилерія, а дипломатія: Лисянський зумів досягти угоди з вождями колошів — і острів знову було зайнято росіянами.

1 В історичній літературі довгий час ця роль відводилася англійському капітану Генрі Барберу. Детальніше див.: Зорин А. Англо-американские морские торговцы и гибель Михайловской крепости в Ситке в июне 1802 года // *Americana*. Вып. 2. Материалы международной научной конференции «Россия и страны Америки: Опыт исторического взаимодействия». Волгоград, 24–26 сентября 1997 года. Волгоград, 1998. С. 29–43.

2 Партовщик — начальник промислової партії з декількох байдаркових загонів (партій).

3 Фальконет (*итал.* Falconetto, *англ.* Falconet — молодий сокіл) — гармата калібру від 1 до 3 фунтів (діаметр каналу ствола — 45–65 мм), що була на озброєнні в арміях і флотах в XVI–XVIII ст.

4 Гринев А. Индейцы тлинкиты в период Русской Америки (1741–1867 гг.). Новосибирск: Наука, 1991. С. 127–128.

Виконавши свій військовий обов'язок і завантажившись товарами, «Нева» вирушила в Кантон (Гуанчжоу). «5 серпня, — записав у своєму щоденнику Коробіцин, — прийшло в Ново-Архангельськ з Охотського компанійське судно “Єлисавета”, на якому доставлено з острова Уналашки¹ до 50 000 морських на додачу до компанійського товарного вантажу, відправленого з Охотської контори. <...> З прибулим з Охотського компанійським судном “Єлисавета” отримали відомості, що корабель “Надія” повернувся з Японії і відправився в Кантон, а посланник пан Резанов залишився в Камчатці, за приписом якого і відповідно до даної від Головного компанії правління інструкції 20 серпня і ми, приготувавшись залишити Ново-Архангельськ, о 5 годині пополудні, отримавши від правителя пана Баранова, що стосувалися до корабля нашого і для доставлення до Головного правління паперів, підняли якір і пішли з гавані <...> на Z² до китайського порту Кантона»³.

На цьому переході Лисянський зробив відкриття, яке ледь не коштувало йому життя. На початку жовтня посеред океану «Нева» раптом сіла на коралову мілину; до світанку наступного дня знялася, — при цьому поблизу був виявлений невеликий низинний острівець. Тільки-но шлюп зійшов з мілини, як налетів порив вітру і знову кинув його на мілину, і лише надвечір, після великих зусиль екіпажу і значного полегшення шлюпа, зійшов він на глибину. Ще дві доби провів Лисянський в цьому неприємному сусідстві, щоб підняти всі кинуті в море речі і визначити місце свого нещастя для безпеки майбутніх мореплавців. Пустельний острівець цей, на прохання екіпажу Неви, був названий островом Лисянського⁴.

¹ Уналашка (англ. Unalaska, алеут. Nawan-Alaxsxa) — острів з групи Лисячих островів в центральній частині Алеутських островів, на північний захід від Аляски. Був великим центром Російсько-Американської компанії — тут розташовувалася Уналашкінська контора.

² Тобто на зюйд (південь).

³ Коробіцин. Записки... С. 189–190.

⁴ Острів Лисянського (англ. Lisianski Island, гавайськ. Pape'āroho) — невеликий безлюдний острів у Тихому океані в складі Північно-Західних островів Гавайського архіпелагу. Розташований у 215 км на захід від сусіднього о. Лайсан і приблизно в 1700 км від о. Оаху. На острові гніздиться велика колонія

Ось що записав про цю подію Коробіцин: «6-го числа о 5 годині ранку і до 9-ї вечора відтягалися від острова за допомогою завозів, але, через коралистий ґрунт, зачіпання за них кабельтових¹ багато роблено зупинок. Величина ж коралів, що на дні моря знаходяться: багато з них були до двох сажнів заввишки, які можна назвати морським чагарником. Цього дня ввечері ми вже відійшли на глибину десяти сажнів, але на ніч зупинилися на якір, де й простояли до ранку. Під час ночі канат покладеного якоря, завтовшки 14 дюймів, коралами перетерло, але завдяки маловітряній ночі простояли на самому кабельтові.

7-го числа о 8 годині ранку підняли на корабель якір перетертого коралами каната, а о 9 годині за тихого N-го² вітру віддали вітрила і при піднятті верпа³ кабельтов його <...> через те, що верп вгруз між коралами, лопнув. Але з нагоди <...> сприятливого до виходу з такої небезпеки вітру втрачати [час] не захотіли, [ось] чому, не гаючи час, наповнивши вітрила, пішли [ми] від острова в море. А верп з кінцем відірваного кабельтова залишили даниною на дні моря. <...> О 12 годині ми вже вийшли з небезпечного місця, залишивши острів нашого лиха <...> залишивши його, взяли курс нашого плавання на ZW [тобто південний захід]»⁴.

морських птахів і мешкають гавайські тюлені-монахи. Великі поля коралових рифів у районі острова названі Лисянським «мілинами “Неви”» (Neva Shoals). У 1857 р. острів було анексовано королем Гаваїв Камехамоєю IV. У 1890 р. — здано в оренду «North Pacific Phosphate and Fertilizer Company», яка займалася видобутком гуано. З 2006 р. цей острів — частина національного пам'ятника морської природи Папахануокуакеа (англ. Papahānaumokuākea Marine National Monuments).

¹ Тут йдеться не про міру довжини (100 морських сажнів, або 182,88 м), а про різновид корабельних тросів — тоншу від якірного каната линву (6–13 дюймів завтовшки), що використовується для швартовки.

² Тобто північному (від слова Nord).

³ Верп — допоміжний якір. У разі втрати станового якоря використовується замість нього; також в аварійних ситуаціях, наприклад для зняття судна з мілини, переміщення його на інше місце за відсутності ходу тощо. У подібних ситуаціях верп відвозять на шлюпці з корми судна і скидають у потрібному місці.

⁴ Коробіцин. Записки... С. 194.

Тим часом Крузенштерн очікував Лисянського зі зростаючим занепокоєнням. «Нева» ще не приходила і звістки про неї були тривожні. Розповідали, що вона витримала на Ситці бій з дикими, причому втратила кілька чоловік убитими і пораненими. З великою ймовірністю можна було розраховувати зустрітися з «Невою» біля Макао, і тому Крузенштерн, полагодивши «Надію» і взявши провізію, вийшов з Авачинської губи 9 жовтня [1805 р.] і пішов до берегів Китаю. <...> Проплававши в Китайському морі більше місяця і витримавши кілька штормів, Крузенштерн 20 листопада прийшов у Макао. <...>

Крузенштерн вкрай здивувався, дізнавшись, що «Нева» не приходила. За його розрахунками вона ще в жовтні місяці мала прийти від Кадьяка з вантажем хутра і тут, продавши його, купити китайських товарів, щоб навантажити обидва кораблі. <...> 3 грудня прибула на решті «Нева» з багатим вантажем хутряних товарів, який був проданий китайцям за 190 000 піастрів. Найдорожчих бобрів залишили, щоб вигідніше продати їх у Москві. На частину виручених грошей купили чаю та інших китайських товарів»¹.

У Коробіцина читаємо: «26-го числа приїздив до нас на корабель з Кантона митний мандарин для запису про прибуття нашого корабля. Цього дня капітани наші Крузенштерн і Лисянський поїхали на шлюпці в Кантон для заняття на випадок нашої розторжки² факторії. Грудня 2-го капітан Лисянський приїхав з Кантона на корабель, ним взята факторія і комори на випадок складування наших компанійських товарів. 4-го і 5-го чисел відбувалося вивантаження з корабля товарів, які для перевезення в Кантон завантажені були на чотирьох китайських ботах. Того ж 5-го числа з капітаном Лисянським і я поїхав з корабля в Кантон. Цього ж дня і товари наші всі доставлені на ботах у Кантон, які після вивантаження з ботів засвідчені були митним мандарином»³.

«Коли все було скінчено і навантажені судна приготувалися до відплиття, сталася несподівана затримка з боку китайського уряду.

¹ Русские мореплаватели арктические и кругосветные... С. 372–374.

² Тобто торгівлі, розпродажу (від «розторгувати»).

³ Коробіцин. Записки... С. 199–200.

Приводом до затримки послужила зміна намісника. Після нескінченного листування, особистих переговорів, погроз і прохань, а головне завдяки енергійному сприянню п. Друммонда¹, добре знайомого з характером китайців, росіянам вдалося отримати свободу, і 9 лютого [1806 р.] «Надія» і «Нева» знялися з якоря». <...> 16 квітня був визначний для мореплавців день: вони пройшли через Петербурзький меридіан; отже — зробили обхід навколо земної кулі. 26 квітня судна, обігнувши мис Доброї Надії, розлучилися і побачилися вже в Кронштадті, куди «Нева» як більш швидкохідне судно прийшла раніше»².

Лисянський, поспішаючи повернутися в Росію, вирішив (всупреч домовленості з Крузенштерном) не заходити на острів Св. Єлени та плисти прямо в Англію. «Такий сміливий задум, — писав він у щоденнику, — зробить нам велику честь, оскільки жоден мореплавець, подібний до нас, не відважувався на таке довге плавання, нікуди не заходячи для відпочинку... Ця подорож повинна розлучити нас з кораблем «Надією» до самого нашого прибуття в Росію, але що робити?» «Нева» прибула в Портсмут 16 (28) липня, 142 доби провівши в безперервному плаванні. 5 (17) серпня 1806 року «Нева» благополучно повернулася в Кронштадт. Через два тижні, 7 (19) серпня, у гавань Кронштадту увійшла «Надія». Таким чином, лаври першого російського навколосвітнього мандрівника дісталися саме Лисянському, що надалі призведе до деякого охолодження у стосунках з Крузенштерном, офіційним керівником експедиції.

За цю подорож Ю. Лисянського було того ж року підвищено до чину капітана 2-го рангу і нагороджено орденом св. Володимира 3-го класу. Він отримав 3000 рублів асигнаціями довічної пенсії, а також

¹ Джеймс Ендрю Джон Лоуренс Чарльз Друммонд (Драммонд, англ. Drummond; 1767–1851) — з 1790-х років один з директорів брит. факторій у Китаї. У 1804 р. його місце повинен був виступити Семюел Піч (Peach), але він з півдороги повернувся до Британії через хворобу, і передача справ затягнулася аж до 1807 р. Є свідчення, що Крузенштерн міг знати Драммонда ще з часу свого стажування в Англії.

² Уже після повернення до Петербурга Крузенштерн отримав з Кантона звістку, що через добу після їхнього відходу надіслано було з Пекіна припис затримати їх. Якби вони не встигли вчасно залишити Кантон, це могло б мати для російських мореплавців вельми сумні наслідки.

³ Русские мореплаватели арктические и кругосветные... С. 375.

одноразово від Російсько-Американської компанії 10 000 рублів. Окрім того, екіпаж шлюпа підніс улюбленому капітанові золоту шпагу з написом: «Подяка команди корабля “Нева”». Трохи згодом, у 1820 році, Лисянський отримав ще одну нагороду — король Швеції пожалував йому золотий королівський орден Меча за успіхи в мореплаванні.

У 1807 році Лисянський, відбувши відпустку, повернувся на службу. Тимчасово командував у Кронштадті кораблем «Зачаття св. Анни», а з початку серпня до кінця жовтня керував загonom із трьох корветів, трьох шлюпів і трьох катерів і ходив у крейсування до Готланда і Борнгольма для спостереження за англійськими військовими суднами.

Нарешті, в 1808 р. Лисянського призначено командиром корабля «Емгейтен»¹. Тут ми знову не можемо не звернути увагу на перетин долі моряків. Першим кораблем, на якому служив і брав участь у боях наприкінці 1780-х років юнак Лисянський, був «Подражіслав». Його командиром був капітан-лейтенант Федір Якович Ломен. І саме Ломену дістався в 1791 році захоплений у шведів «Емгейтен», яким він командував до 1797 року. У 1798 році, після Ломена, «Емгейтен» командував Микола Андрійович Бодіско, що брав участь в Голландському, Еландському, Ревельському і Выборзькому боях, у яких молодий моряк Юрій Лисянський освоював науку перемагати. І ось «Емгейтен» довірили Лисянському, — тепер це було честю вже для корабля.

14 (26) липня 1808 року в складі ескадри адмірала П. І. Ханикова «Емгейтен» вийшов із Кронштадта в крейсування до півострова Гангут. 13 серпня, зустрівши в морі англо-шведський флот, ескадра пішла до Балтійського порту, куди прибула 14 серпня. Тут кораблі ескадри стали на шпринг² і приготувалися до відбиття атаки. Ворожі

¹ Колишній шведський корабель, взятий у полон 22 червня (3 липня) 1790 року у Выборзькій битві, в якій Лисянський брав участь. Змінивши після Лисянського ще кілька командирів, «Емгейтен» був у 1816 р. розібраний.

² Постанова на шпринг — різновид постановки корабля на якір в потрібному (наприклад, для стрільби) точно фіксованому положенні. Шпринг — линва, одним кінцем заведена в скобу станового якоря або (в обраному місці) в кільце якірного ланцюга, іншим кінцем протягнута на корму. Як впливає з назви (spring — англ. пружина), шпринг пружинить і гасить «гуляння» (коливальні рухи корабля), завдяки чому корабель фіксується під заданим кутom до вітру і течії.

кораблі, простоявши місяць біля порту, пішли. 30 вересня «Емгейтен» повернувся в Кронштадт.

Подальша військова кар'єра Ю. Лисянського, на відміну від Крузенштерна, не склалася, головним чином через неприязні стосунки з тодішнім морським міністром адміралом П. В. Чичаговим. Останній не приховував свого зверхнього ставлення до Лисянського.

Ще під час навколосвітньої подорожі Лисянський та Крузенштерн домовилися про те, що після повернення вони окремо опублікують свої щоденники, тим більше, що кожний шлюп більшу частину подорожі долав своїм власним маршрутом. Але публікація завершеного Лисянським у найстиліші терміни опису свого плавання зустріла опір у Морському міністерстві, причому не останню роль у цій справі відіграв сам міністр. Так, у приватному листі до російського посла в Англії С. Р. Воронцова, Чичагов, піддавши сумніву цінність наукових досягнень Лисянського, роздратовано писав: «Що стосується відкриттів, то Лисянський зробив тільки одне: це скеля, на якій він зазнав трощі і ледь не загинув з усім екіпажем; інших не було зовсім». Відносно щоденників Лисянського адмірал (до речі, німець за походженням) висловився ще більш неприязно, стверджуючи що книгу написано «мовою старої баби» і що в ній «неможливо розібратися на основі принципів, що існують у російській мові»¹. Рецензенти відомства неодноразово повертають Ю. Лисянському його рукопис на доопрацювання («ходіння по колу» триває довгих 6 років!), причому остаточний вирок для автора був невтішний: «У такому вигляді книга надрукована бути не може».

8 (20) січня 1809 року Ю. Лисянський вирішує залишити військову службу та виходить у відставку з чином капітана 1-го рангу, мундиром і пансіоном половинної платні, мотивуючи свій крок наслідками хвороби. Дійсно, його здоров'я було серйозно підірване багаторічною морською службою, отриманою у бою важкою контузєю та перенесеною свого часу небезпечною жовтою лихоманкою. Але, безумовно, не останню роль у рішенні піти у відставку відіграла образа і принижене почуття власної гідності. Лисянський вирішує опублікувати корабельні щоденники власним коштом. Увесь свій

¹ Див.: Козлов С. А. Путевые записки Ю. Ф. Лисянского и И. Ф. Крузенштерна... — С. 45.

вільний час він приділяє виправленню рукописів, розбору колекцій та упорядкуванню карт.

Видати книгу «Подорож навколо світу в 1803, 1804, 1805 і 1806 рр. на кораблі “Нева”» і альбом «Зібрання карт і малюнків, що належать до подорожі» Лисянський зміг тільки у 1812 році. Вірним помічником у цій справі став його старший брат Ананій, який також служив капітаном на Балтійському флоті. У 1810 році брати закладають свої успадковані маєтки в Ніжинському та Борзнянському повітах за 10 тис. карбованців. Імовірно, на ці кошти, додавши ще 8500 карбованців власних заощаджень, Ю. Лисянський і надрукував свій щоденник¹. Двотомний опис подорожі вийшов тиражем 1200 примірників². У передмові автор із гідністю дав відсіч недобррозуміливцям, що чинили перепони виходу в світ його книги. «Зрештою, лишається мені висловити щиросердне зізнання у недоліках та несправностях моєї мови, попросити у читача великодушного у тому вибачення, у якому він тим більше відмовити не може, що я, за родом своєї служби, ніколи не сподівався бути автором. При написанні моїх мандрівних записок, — зауважує Лисянський, — я намагався прикрасити усі речі не вітійством або плавністю мови, але істиною».

Трохи пізніше і значно меншим тиражем він опублікував додаток — збірник гравірованих карт та малюнків. Але, на жаль, книжки ці не зустріли тієї уваги російської публіки, на яку, поза всякими сумнівами, заслуговували. На думку літературних критиків, причиною цього стали не тільки Російсько-французька війна, що точилася у цей час, але й стан тодішньої читацької аудиторії, яка не виявляла цікавості до тематики морських подорожей та географічних відкриттів. За весь час через мережу книжкових магазинів було продано не більше 200 примірників³. Ю. Лисянський мусив майже за безцінь роздати весь тираж видання, даруючи книги знайомим

1 Морозова А., Чуйко В. Нове про родину Лисянських. — С. 62–65.

2 Невский В. В. Первое путешествие россиян вокруг света. — М., 1951. — С. 196.

3 Така ж сама доля спіткала й російське видання щоденників Крузенштерна. Див.: Белинский В. Г. Взгляд на русскую литературу 1847 года // Собр. соч. в 3-х т. — Т. III. — М., 1948.

та поповнюючи бібліотеки навчальних закладів¹. А от наклад надрукованої Лисянським в одному томі в Лондоні у власному перекладі на англійську мову «Подорожі...» в 1814 р. мав успіх та розійшовся дуже швидко. Для втілення цього проекту Лисянський у 1813–1814 роках здійснює поїздку в Лондон. Англійське видання, на відміну від російського, має суттєві доповнення наукового характеру, супроводжується короткою автобіографією та проілюстроване розфарбованими картами і малюнками, що відтворені за ескізами самого автора. Англійські читачі схвально зустріли та високо оцінили книгу навколосвітнього мореплавця — вихованця британського флоту².

Вийшовши у відставку, Ю. Лисянський повністю віддався родинним справам. Після повернення з експедиції до Петербурга він познайомився з удовою нещодавно померлого надвірного радника Вільгельма (Василя) Олександровича Жандра — Шарлоттою Карлівною, уродженою баронесою де Брюнельд (Брюнольд). У 1807 році вони одружилися, і Лисянський оселився в петербурзькому будинку Жандрів на Сергіївській вулиці (нині вул. Чайковського, 19). У цьому будинку Ю. Ф. Лисянський жив із дружиною після одруження, а в кінці 1810-х років придбав власний. Шлюб виявився щасливим, і в подружжя Лисянських народилося шестеро дітей: троє синів — Олександр, Юрій, Платон, та три доньки — Марія, Катерина, Єлизавета. Крім того, у Шарлотти Карлівни від першого шлюбу був син Василь Васильович Жандр (згодом штаб-ротмістр Кавалергардського полку, потім титулярний радник). Юрій Федорович пильно ставився до виховання всіх дітей, намагався дати їм гарну освіту та забезпечити майбутнє.

1 У 1824 році Ю. Лисянський передає два комплекти видання своєї книги на батьківщину, до Ніжинської гімназії вищих наук князя О. Безбородька, а у 1827 р. надсилає ще два альбоми «Зібрання карт та малюнків». Один із комплектів видання тепер зберігається в Музеї рідкісної книги бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Тоголя.

2 Lisiansky U. A Voyage Round the World, in the years 1803, 4, 5, & 6; performed, by order of His Imperial Majesty Alexander the First, Emperor of Russia, in the Ship Neva. — London: S. Hamilton for John Booth and Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1814.

Влітку родина Лисянських мешкала у сільській місцевості під Гатчиною. Там у селі Кобрині Шарлотті Карлівні належав куплений нею 1800 р. у матері О. С. Пушкіна колишній маєток А. П. Ганнібала (прадіда поета). Шарлотта Карлівна влаштувала в маєтку садибно-парковий ансамбль. Лисянському полюбилося це далеке від міста, затишне й негамірне місце. Там він опрацьовував зібрані під час подорожі колекції, картографічні матеріали та готував до друку свої книги¹.

1826 року найвищим рескриптом імператора Миколи I мореплавцю було пожалувано персональний герб, в основу якого покладено давній родинний геральдичний символ «Лис» — срібний, двічі перехрещений срібний спис у червоному полі під шоломом, з якого виходить лисиця. До давнього герба, який символізував військову звязку предків, було додано елементи, що розповідали про подвиг мандрівника — у геральдичному щиті зображено медаль «За подорож навколо світу» із силуетом вітрильного судна та план острова Лисянського².

Але, як належить, життя дає людині порівну і радощів, і журби... У травні 1831 року родину Лисянських спіткало велике горе: несподівано померла Шарлотта Карлівна. На її могилі донині збереглася складена Ю. Лисянським зворушлива епітафія:

*Супруге моеї нежної
Сей дар я приношу
И с сердцем умиленья
Всеvyšнего прошу:
Да сблизит он ея
С Престолом Своим вечным,
И да утешит мя
В прискорбии сердечном.*

Опинившись у скрутному матеріальному становищі після смерті дружини, славетний мореплавець вимушений був здавати міські будинки в оренду, проте замість зиску «заробив» лише борги...

¹ Після його смерті маєток зі 100 душами кріпаків обох статей, 750 десятинами землі і панською садибою («дерев'яним будинком на кам'яних фундаментах») успадкувала його дочка Марія Рубіні (Лисянська).

² Шустов А. Н. Из рода Лисянских. — С. 300.

Автор першої біографії Лисянського, яку було опубліковано в часописі «Морський збірник» 1894 року, подає такий портрет мореплавця в останній період його життя, записаний, імовірно, зі слів сина Платона: «Юрій Федорович був вищим за середній зріст, доволі повний; мав серйозне обличчя; сиве його волосся вилося природними сріблястими кучерями; говорив трохи повільно. Проживши сім років поміж англійцями, він чимало перейняв собі гарних звичок: був в усьому, у справах та домашньому побуті, надзвичайно акуратним; тримав себе з усіма товаришами і знайомими, так би мовити, справжнім джентльменом, і це, якщо не помиляємося, було приводом багатьох неприємностей, що він зазнав у житті». До цього портрету маємо додати, що Ю. Лисянський вільно володів іноземними мовами, добре знав військову справу, спеціальні морські науки, математику, астрономію, картографію, креслярську справу, відмінно малював, цікавився етнографією різних народів, не цурався художньої літератури та поезії... Унікальні колекції, зібрані під час подорожей, він зберігав у своєму будинку у скляних шафах. Згодом Лисянський поділить їх на три частини та подарує в кабінет рідкісних речей Адміралтейства, Кунсткамеру та особисто графу М. П. Румянцеву. Навіть вийшовши у відставку, він не переставав цікавитися досягненнями своїх колег-мореплавців, активно дискутував на професійні теми на сторінках часописів, вів активне листування з різними кореспондентами, здійснив декілька закордонних подорожей. Ю. Лисянський був турботливим батьком, переймався вдалим шлюбом своїх доньок, допомагав влаштувати кар'єру синів. Заради сина Олександра, який з дитинства був хворобливим і потребував лікування за кордоном, батько кілька разів закладав свій будинок...

Помер Юрій Федорович 22 лютого (6 березня) 1837 року на 64-му році життя. В «Санкт-Петербурзьких відомостях» 26 лютого було надруковано некролог, але за три з половиною тижні до цього не стало О. С. Пушкіна, і Росія не помітила відходу свого Магеллана — нащадка шляхетних українських козаків, першого моряка російського флоту, що обігнув земну кулю. Поховали мандрівника на цвинтарі Олександрівсько-Невської Лаври. Спадкоємці встановили на могилі пам'ятник за ескізом самого Ю. Лисянського — залізний якір на гранітному постаменті, з двох боків якого викарбовано

зображення медалі «За подорож навколо світу». Епітафія, яку склав собі сам мореплавець, проголошує:

*Прохожий, не тужи о том,
Кто кинул якорь здесь
Он взял с собою паруса,
Под коими
Взлетит в предел Небес!*

Після його смерті залишилася значна колекція різних предметів із відвіданих ним країн, включаючи зібрання одягу і зброї тубільців та інші рідкісні речі; все це за його заповітом було передано в Румянцевський музей та Кунсткамеру.

Зі смертю Лисянського не увірвався ні його рід, ні морська династія, ним започаткована. З шести його дітей троє синів продовжили військову кар'єру батька. 1836 року в досить молодому віці пішов з життя старший син Олександр, штабс-ротмістр кірасирського полку. Середній син Юрій Юрійович дослужився до чину поручика уланського полку, але з невідомої причини покинув військову службу. Згадавши духовне служіння свого діда, ніжинського протоієрея, він постригся в ченці, поїхав на Афон і, прийнявши схиму, став старцем Григорієм у Руському Пантелеймонівському монастирі¹. Найвідомішим став молодший син мореплавця — Платон Юрійович Лисянський (1820–1900). Як і батько, він закінчив Морський кадетський корпус. Служив на Балтійському, потім на Чорноморському флоті. У 1849 році служив ад'ютантом відомого дослідника Арктики адмірала А. П. Лазарева. У листопаді 1853 — березні 1854 року був головним редактором «Морського збірника», в якому пізніше опублікував низку матеріалів². Після Кримської

¹ Шустов А. Н. Из рода Лисянских. — С. 305; Русский Афонский отечник, или Избранные жизнеописания русских старцев и подвижников, живших на Афоне в XIX–XX веках. — Том 1. — Св. Гора Афон, 2012. — С. 140–142.

² Исторический журнал плавания фрегата «Светлана» от Бордо до Копенгагена в 1858 году. Капитана 1 ранга Лисянского // Морской сборник, XXXIX, 1859, № 2, раздел официальный, с. 15–22; О Всемирной выставке в Лондоне контр-адмирала Лисянского // LX, 1862, № 7, раздел «Заграничная морская хроника», с. 1–12; тощо.

війни брав участь у відродженні флоту. Згодом став дійсним членом Російського географічного товариства. Відомий своєю благодійною діяльністю, заснував у Санкт-Петербурзі два притулки: один на честь св. Благовірного князя Михайла Чернігівського й другий — дитячий Імператорського чоловіколюбного товариства притулок Господа нашого Ісуса Христа в пам'ять отрока Василя, для якого на власні кошти купив будинок. Отримав чин контр-адмірала в 1861 році, став віце-адміралом в 1874-му, а 1892-го — повним адміралом.

На закінчення наведемо короткі витяги з однієї із заміток, надрукованих П. Ю. Лисянським у «Морському збірнику».

Кілька слів про морське виховання в Росії

Мета, до якої має прагнути морська освіта, полягає в тому, щоб доставити флоту моральних і ділових людей та разом з тим офіцерів із певними технічними знаннями і з жагою віддаватися морській справі. <...> Заняття взагалі мусять бути так розподілені, щоб, отримавши певну частку теоретичних знань, вихованець міг би настільки ж і прикласти їх до практики; чим же далі він просунувся в теорії, тим, звичайно, довшим має тривати і її додаток. <...>

Не можна перерахувати все зло, що походить від того, що людей ще занадто молодих років залишають на їхній власний розсуд — найкращі бажання стають їм на заваді. Є роки в житті, коли людина рішуче не може жити своїм розумом, ні керуватися своєю волею; це роки захоплені і вельми сильних вражень, коли кров кипить і уява аж надто палахкотить. Хай кожен згадає себе, коли йому було 17 і 18 років, яким життям він тоді жив, скільки разів він стояв на краю загибелі і як благословляв Небо щоразу, що його зупиняла благодійна рука батька або наставника.

Найчистіші переконання вимагають, щоб молоді люди впродовж усього їхнього ніжного віку були якомога довше під наглядом своїх вихователів. <...> Про особу вихователів мені здається зайвим казати. Тільки люди надзвичайно моральні й освічені

теоретично і практично можуть і повинні брати участь у святій справі виховання»¹.

Гадаємо, його уславлений батько гаряче схвалив би ті ідеї, що були висловлені в цій публікації. Відданий у навчання (тобто під сувору муштру) десятирічним хлопчиком, позбавлений у Корпусі і в столиці батьківської підтримки, пройшовши скорочений (щоб не сказати квапливий) курс навчання, в неповних п'ятнадцять років прийнявши бойове хрещення, — він як ніхто оцінив би принципи всебічної підготовки, високої моральності та батьківської турботи, які проповідував його син. Примітно, що стаття ця була опублікована в 1860 році: вже було зроблено висновки з поразки в Кримській війні, а до звільнення селян залишався рік. Російська імперія ступала на дорогу реформ...

...А що ж сталося з кораблем, на якому наш земляк, мандрівник козацького роду, здійснив свій подвиг? Після навколосвітнього плавання «Неву» було направлено до Тихоокеанського узбережжя для захисту торгових шляхів і перевезення вантажів. У січні 1813 року під час шторму вона розбилася об каміння о. Круза (в околицях о. Сітка). За іронією долі, «Невою» в цьому згубному для неї плаванні керував штурман Данило Калінін, — в липні 1804 року на тій же самій «Неві» він відкрив острів Круза — місце своєї майбутньої загибелі. З 62 пасажирів і членів екіпажу «Неви» лише 25 осіб дісталися Аляски, де потрапили в полон до індіанців. Звістка про загибель «Неви» пройшла непоміченою на тлі подій Вітчизняної війни 1812 року, як і чверть століття по тому смерть Лисянського пройшла в тіні загибелі Пушкіна.

О. Морозов, В. Яськов

¹ Морской сборник. XLVI, 1860. № 4, см[есь]. С. 122–125.

*«При сочинении моих путешествственных записок я старался
украсить все предметы не витийством или плавностию слога,
но истинною».*

*В «Вестнике Европы» за 1913 г. писали о книге Ю. Ф. Лисянского:
«Сии сочинения можно назвать прекраснейшим памятником,
который народом России воздвигнут мореходству и наукам».*

ПУТЕШЕСТВІЕ
ВОКРУГ СВЕТА

в 1803, 4, 5 и 1806 годах

по повеленію
Его Императорскаго Величества
АЛЕКСАНДРА ПЕРВАГО,

НА КОРАБЛЕ
НЕВЕ,

под начальством Флота Капитан-Лейтенанта,
ныне Капитана 1-го ранга и кавалера

ЮРІЯ ЛИСЯНСКАГО

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

Санктпетербург,
в типографіи Ф. Дрехслера,
1812.